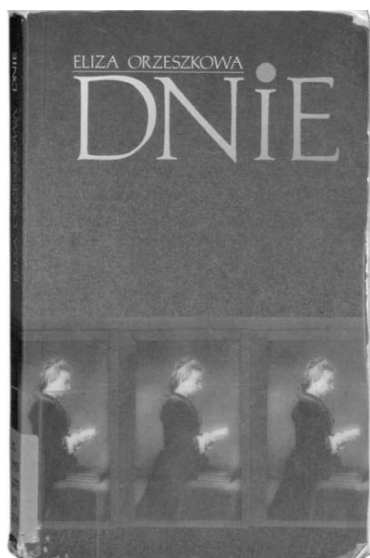

ЭЛІЗА АЖЭШКА «ДНІ» ELIZA ORZESZKOWA «DNIE»

Крыніца друкавання: Вішнеўская, І. Эліза Ажэшка. Дні : пер. с польск. А. Салдаценка, Я. Мурашка / Івона Вішнеўская // Маладосць. – 2015. – № 2. – С. 106 – 116.

Выданне «Дні» Элізы Ажэшкі заснавана на рукапісе, які знаходзіцца ў Літоўскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Вільні (група 1135, рээстр 15, адзінка 4). У архіве Элізы Ажэшкі Інстытута літаратурных даследаванняў Польскай акадэміі навук знаходзіцца рукапіс і мікрафільм, якія з’яўляюцца падставай выдання.

Рукапіс «Дні» быў адкрыты прафесарам Эдмундам Янкоўскім падчас яго навуковага падарожжа ў СССР у 1957 годзе.

Сярод гэтых дробязей я звярнуў увагу на невялікі, трохі зношаны сшытак. Чаго толькі ў ім няма! Адрасы; цэлыя старонкі прозвішчаў асоб, да якіх трэба было напісаць лісты; мы знойдзем там і нейкія рахункі, і — што важна — першыя спробы афарызмаў і фрагменты вершаў розных аўтараў. А сярод таго нагрувашчвання інфармацыі — некалькі сотняў старонак, рассеяных па цэлым сшытку і запісаных дробным почыркам, якія змяшчалі ні больш, ні менш, толькі каляндар пісьменніцы, апрацаваны ёю. Ён ахоплівае 1898—1904 гады, напісаныя часам скарачэннямі, часам свядома зашыфраванай сістэмай.

Сшытак, які змяшчае «Дні», налічвае 74 старонкі, пры гэтым старонкі з адваротнага боку таксама ў большасці спісаныя, што разам дае 133 старонкі запісаў. Ёсць сляды вырваных старонак. У апісанні Янкоўскага ёсць адна памылка: запісная кніжка змяшчае не некалькі сотняў старонак, а толькі 58 старонак каляндарных, запоўненых дробным почыркам, што не з'яўляецца нормай для Ажэшкі. Іншыя яе рукапісы паказваюць размахысты характар пісьма. Нататкі зроблены атрамантам, ёсць некалькі запісаў алоўкам, зробленыя па-за домам.

Тэрмін «каляндар» вельмі трапны. Інфармацыя ў ім знаходзіцца побач з датамі — гэта падзеі, чытанне, госці, настрой. Толькі ў некаторых месцах мы знаходзім фрагменты з даўжэйшымі рэфлексіямі.

Астатнія з 74 старонак запіснай кніжкі служылі практычным мэтам Ажэшкі. Але яны не знаходзяцца цалкам па-за межамі «Дзён», бо сшытак падзелены па гадах: усе наступныя старонкі, якія ідуць за старонкай з датай года (напр., 1902 — напісанае пасярэдзіне старонкі) належаць да дадзенага перыяду (за выключэннем 13 і 14, якія знаходзяцца па суседстве з 1898 годам, але дакладна да яго не належаць). Ёсць тут і спісы адрасантаў, ад якіх Ажэшка атрымлівала лісты. Прозвішчы гэтыя напісаны ў чатыры або пяць слупкоў на старонцы і закрэслены (акрамя некаторых выпадкаў). Яны служылі пісьменніцы для пазначэння лістоў, на якія яна адказала. А адказвала яна амаль на ўсе. Прозвішчы часам у запісах скарачаныя (напр., Мразоўск.), што ў выпадку невядомасці карэспандэнта робіць немажлівым для рэдактара ідэнтыфікаваць яго асобу.

Некаторыя старонкі — гэта проста адрасная кніжка. Ёсць тут і такія, на якіх Ажэшка адлічвае тыдні пасля смерці свайго другога мужа, Станіслава Нагорскага. На іншых можна пабачыць хатнія рахункі, лісты даручэнняў перад выездам або наступныя аўтанапаміны:

«Агранаўтаў» даслаць:

Бараноўскаму

Лутомскаму

Скірмунту

даць

Мон[іцы]

Зос[і]

Ядз[і] 1

Ядз[і] 2

Абрэмб[скім]

Ячын[оўскім]

Паўлі Куш[эўскім]

Сустрэкаем таксама планы сістэм раманаў з тома «Імгненні».

Старонкі 17—29, названыя аўтарам *Нататкі. Думкі. Вершы*, змяшчаюць фрагменты паэзіі (Славацкі, Канапніцкая, Вольска, Тэтмаер, Ор-От, Бадлер і інш.) разам з запісамі самой Ажэшкі: афарызмамі і думкамі.

Назва «Дні» паходзіць ад Ажэшкі. Пачатак запісаў з кожнага года пачынаецца са слова «Дні» ўверсе старонкі (напр., к. 4 і 34). Прымаем яго згодна з аўтарам як назву цэлага дзённіка.

Даты. Ажэшка нумаравала дні згодна з юліянскім календаром, так званым старым стылем. Назву месяца яна змяшчала толькі на пачатку запісаў гэтага месяца. У дадзенай рэдакцыі для лепшага разумення дзённіка ў квадратных дужках мы змяшчаем тое, што ў даце прапусціла аўтарка: назву месяца і дзень па грэгарыянскім календары. Неабходна ўлічваць, што найлепшым кантэкстам для прачытання дзённіка з'яўляюцца лісты. Пісьменніца датавала іх паводле наступнага ключа: карэспандэнцыя да Каралеўства, Галіцыі, Познаньскага і за мяжу — каляндар грэгарыянскі, Літва і Імперыі — каляндар юліянскі. Падобнае рабілі і яе карэспандэнты. Каб пазбегнуць цяжкага пералічэння дат, падаем іх побач.

Самай цяжкай рэдактарскай задачай у выпадку «Дзён» з'яўляецца спосаб запісу, які абрала аўтарка. Сутыкаемся тут са скарачэннямі слоў лёгка зразумелымі, цяжка зразумелымі і незразумелымі. Наступныя прыклады ствараюць гэтую градацыю:

1. *Усё марнае, зменлівае, слабое, нікчэмнае. Агіда да жыцця. Чаму я адчуваю сябе не так, як яны? У так. адпуск. і прысп. псих. тварыць ці падобна? (фрагмент з 23 студзеня [14 лютага] 1898). Веч. муз. у Урублеўс. Марыць доў. не атр. нічога! (запіс з 25 студзеня [6 лютага] 1898).*

2. *Дз. т. Ойча! Т. ад. пад ап. і аб. т. нак. ў спр. б. натхн.!* (фрагмент з 19 красавіка [1 мая] 1898 года).

3. *Х гр[ошы] прын[яў] н, о, н, п.!* (фрагмент з 11 [23 кастрычніка] 1898 года).

Другі фрагмент, які складаецца з першых літар і першых складоў слоў, паддасца расшыфроўцы толькі ў агульным кантэксте «Дзён», якія змяшчаюць і іншыя радкі з малітваў. Можам усё ж такі рызыкнуць і прапанаваць наступную расшыфроўку: Дз[якуй] т[абе] Ойча! Т[абе] ад[даюся] пад ап[еку] і аб[арону], Т[ы] нак[іроўвай] у спр[авах], б[арані],

натхн[яй]! Сінтаксіс гэтага запісу, як і большасці запісаў дзённіка, рэдактарскі, бо Ажэшка часцей прапускала знакі прыпынку.

Трэці фрагмент расчытваецца часткова, бо апошнія тры словы зразумець немагчыма. Ёсць справы, як, напрыклад, канфідэнцыяльныя пазыкі сябрам, пра якія пісьменніца ў лістах нікога не інфармавала. Некалькі такіх фрагментаў знайшлося ў тэксце. Найбольшыя праблемы стварыла расшыфроўка скарачэнняў тыпу: *п. Ячын. веч.* Нам не зразумець, хто ў гэты дзень сапраўды наведваў пісьменніцу: пан Ячыноўскі ці пані Ячыноўская. Абапіраючыся на лісты, можна меркаваць, што гэта хутчэй Ячыноўскі — адвакат часцей наведваў Ажэшку.

Праблему стварае ўжыванне аўтаркай вялікай і малой літар. Заўважная паслядоўнасць у гэтай сферы палегчыла б уключэнне ў расшыфроўку скарачэнняў знакаў прыпынку. На жаль, часам нельга адрозніць літары ў гэтым паспешлівым невыразным почырку. Можа быць, Ажэшка сама знішчала межы сказаў, асабліва ў інтымных запісах. Але тут варта звярнуць увагу на той факт, што нават у назвах прачытаных кніг яна часцей ужывала малую літару. У дадзенай рэдакцыі ўсё набліжана да крытэрыяў сучаснай арфаграфіі. Выразна захаваліся ў рукапісе ўласцівасці мовы аўтаркі (напр., «цось» — нешта). Розніца паміж арыгіналам і рэдакцыяй пададзена ў заметках.

Належыць падкрэсліць часам цяжка заразумелы почырк Ажэшкі. Ёсць словы, прачытаць якія не ўяўляецца магчымым. Мы пазначаем іх квадратнымі дужкамі са словам «нечытэльнае» ўнутры. Ёсць некалькі сотняў слоў, якія з'яўляюцца хутчэй рэдактарскай інтэрпрэтацыяй пастаўленых аўтаркай знакаў (значэнне якіх можна толькі дадумаць). Такія выпадкі пазначаны ў тэксце квадратнымі дужкамі з заключаным у іх пыталнікам. Гэтаксама пазначана і няпэўнасць, што датычыцца тлумачэння прозвішчаў. Пры наяўнасці імёнаў дапісваем у квадратных дужках прозвішчы, што дазваляе пазбегнуць памылак, таму што ў асяроддзі Ажэшкі было шмат асоб з аднолькавымі імёнамі.

Дапісаныя да аўтарскіх скарачэнняў фрагменты аб'ёмам часта перавышаюць арыгінальны запіс. З-за такога вялікага ўмяшальніцтва рэдактара паўстае пытанне суаўтарства. Канчатковы тэкст ёсць нароўні вынік працы пісьменніка і рэдактара. Пісьменнік пакінуў толькі накіды, якія патрабавалі дапаўнення даслоўнага.

Мы не можам быць абсалютна ўпэўненымі ў тым, ці адпавядае прачытанне плану аўтара. І так, напрыклад, большасць дзеясловаў скарачана да флексійнага канчатка, таму мы нават не ведаем, якім часам ахвотней карысталася аўтарка: цяперашнім ці прошлым? Можна, яна аддавала перавагу пасіўным формам: *пераніс[ваю]*, *пераніс[вала]* ці *пераніс[ана]*. Час цяперашні надае тэксту дынаміку, мае функцыю ўвідавочніць дзеянне; формы часупрошлага ствараюць ілюзію, што дзённікавы запіс з'яўляецца позна ўвечары, калі час хіба толькі падсумоўваць і калі ўжо ўсё вядома пра наступны дзень. Пасіўныя формы аддаляюць аўтара ад тэксту, робяць запіс не такім інтымным, больш інфармацыйным. Што выбраць? Што мела на ўвазе Эліза Ажэшка? Адно можна сказаць пэўна: яна не прызначала свае запісы для друку, таму не клапацілася пра іх празрыстаць.

Сведчанне рэдактарскай пакоры — квадратныя дужкі, якія мы пакінулі, каб чытач разумеў, дзе канчаецца мова Ажэшкі, а дзе пачынаецца прапанова таго, хто апрацоўваў запісы. На жаль, цяжка было вылучыць месцы пастаноўкі знакаў прыпынку. Залішняя колькасць зносак зрабіла б з тэксту хімеру.

Выбар такога спосабу існавання дзённіка Ажэшкі ў друку супадае з намерам прафесара Эдмунда Янкоўскага, які ў публікацыі фрагментаў з «Дзён» з 1898 года ў кнізе «Эліза Ажэшка» (I выданне: Варшава 1964, раздзел «Страфа верша») ужываў квадратныя дужкі для пазначэння расшыфроўкі скарачэнняў. Усе фрагменты дзённіка, прачытаныя Янкоўскім, суправаджаюцца зноскамі. Дадзеная рэдакцыя не заўсёды прытрымліваецца гэтых прапаноў.

Янкоўскі расшыфраваў крыптонімы, якія часцей за іншыя сустракаюцца ў тэксце: «*n. фр.*», «*ф.*», «*Ф.*», «*X*» — датычацца маладога афіцэра Францішка Гадлеўскага.

Якой справе можна паслужыць рэдакцыя «Дзён»? Тэкст гэты з'яўляецца каштоўным працягам крыніц, якія датычацца жыцця і творчасці Элізы Ажэшкі, дапаўненнем яе карэспандэнцыі з 1898 па 1904 год. Яшчэ ён з'яўляецца свайго роду жанравай навінкай у творчасці аўтаркі «Над Нёманам», асабліва цікавай для даследчыкаў інтымнага боку яе жыцця. Не прызначаны для друку, ён быў своеасаблівым сакрэтнікам (кніга маіх самых асабістых і самых таемных запісаў — так Ажэшка апісвае сшытак у лісце да Марыі Влошай ад 22.10.1898) і дзённікам адначасова, формай аморфнай, неапрацаванай. Цяжка скласці нейкую кампазіцыю гэтых запісаў. Усе

старонкі сшытка звязаны з яго галоўным хрыбтом: дзённікам. Інфармацыю пра лісты ўваходныя і сыходныя з «канцэлярыі» шэрага дамкі знаходзім таксама ў дзённых запісах. Старонкі сшытка, на якіх пісьменніца адлічвае тыдні па смерці свайго другога мужа, з'яўляюцца адбіткам тугі па Нагорскім, што ўтрымліваецца ў «Днях» пад многімі датамі. Большасць афарызмаў і думак, змешчаных у сшытку ў чарнавой версіі, мы можам адшукаць у творах і лістах аўтаркі таго часу, фрагменты вершаў і іх парафраз нейкім чынам перадаюць настрой, замацаваны ў дзённічку. Кожны запіс адсылае нас да іншага, а ўсё — да жыцця, гэтай самай чыстай утваральнай формы.

Ажэшка спраўляла аўтабіяграфію, пісала шмат лістоў, якія можна прымаць як памежжа інтымнага дзённіка і эпісталаграфіі. Мы дадаём да гэтага набору дзённічак — каляндар. Ён выяўляе пісьменніцу з найважнага боку: закутай у шараговыя дні гарадзенскай штодзённасці.

Пануючае перакананне ў адкрытасці жанравых узораў спрыяе зацікаўленасці памежнымі формамі. Сучасная пісьменніцкая практыка аддае перавагу прозе без выдумкі: аўтабіяграфіі, біяграфіі, дзённіку, успамінам, хроніцы, лістам, размовам з ..., нататнікам, запіскам, сшыткам, рэпартажам, эскізам, фельетонам, афарызмам. Быць можа, менавіта гэты трэнд дазваляе шукаць у творцаў мінулых эпох зацікаўленасць дадзеным тыпам пісьменства. Ліст і дзённік могуць спрачацца ў мастацкай каштоўнасці з навелай або раманам, аднак і маюць пэўныя абмежаванні: яны неадлучна звязаны з біяграфіяй творцы. Гэта яна дае кірунак інтэрпрэтацыі гэтага тыпу літаратуры і робіцца неабходным фундаментам для пачынанняў даследчыка.

Тэмы, якія мы можам знайсці пасля расшыфроўкі скарачаных запісаў «Дзён», гэта: адзінота, каханне, фарміраванне, ліставанне, сяброўства, Бог і малітва, лекцыі, хваробы. Запісы, звязаныя з імі, зноў і зноў паўтараюцца, што сучасныя даследчыкі жанру прымаюць за адну з канстант дзённіка, да чаго спрычынілася манатоннасць жыцця.

Адкуль прыйшоў да Ажэшкі намер распачаць дзённік? Яна добра ведала выданне 1883—1884 гадоў фрагментаў дзённіка Анры Амьеля. След гэтага чытання мы знаходзім у лісце да Аўрэлія Драгашэўскага 1903 года:

Ці чытаў Пан «Інтымны журнал» Амьеля? Калі не, то ці дазволіць Пан даслаць яму гэту кнігу, бо маю яе і ляжыць яна заўсёды на маім бюро, каб кожны момант магла яе разгарнуць [...] Гэтая кніга, адзіная, якую ён пасля сябе пакінуў, з'яўляецца самым прыгожым на свеце зборам думак глыбокіх, тонкіх, арыгінальных, добрых. Шырокія веды, кранальнае і вечна

*самотнае сэрца, вечны палёт да іншасвету без сталай веры ў іншасвет.
Арганізацыя на дзіва далікатная і скрозь напоўненая смуткам.*

Версія, якую яна прапануе выслать Драгашэўскаму, — гэта, канешне ж, французскі арыгінал, а не польскі пераклад Аляксандры Кардзікоўскай, якому дадзена назва «3 дзённіка». Мы не ведаем, калі дакладна Ажэшка сутыкнулася з гэтай фундаментальнай для гісторыі інтымнай творчасці кнігай. Першае сведчанне блізкай знаёмасці з ёй адлюстроўвае ліст да Канстанціна Скірмунта ад 26.10.1901 года, у якім яна пазначае, што раней ведала толькі пачатак «прызнання душы» Амьеля. Мы можам, рызыкуючы, сцвярджаць, што падыходзячы да пісання свайго дзённіка, яна мела ўжо знаёмства не менш як з некалькімі фрагментамі першай часткі «Інтымнага часопіса». Дзённікі гэтыя даволі адрозныя, перадусім яны розняцца характарам запісаў. У Ажэшкі мы маем справу з інфармацыяй рознага кшталту, змешчанай каля даты, кожная нататка — гэта адзін невялікі адбітак дня, пражыты ў рэальнасці. Стылістыка «Дзён» здзівіла ўсіх тых, хто ведаў моўныя схільнасці Ажэшкі. Усё ж гэта менавіта яе складаныя, з вялікай колькасцю залежных, нашпігаваныя прыдаткамі сказы не раз парадывалі сатырычныя творы, а расцягнутыя апісальныя кавалкі адпужвалі нецярплівых чытачоў. У той жа час у дзённіку дамінуюць эліптычныя запісы, сказы-паролі, інфармацыйна вельмі ашчадныя, часам зразумелыя толькі ў кантэксце аб'ёмнай зноскі, якую рэдактар мусіў рабіць дакладнай. Здавалася б, што інтымны запіс схіляе хутчэй да празмернасці, а не да лаканічнасці. У выпадку Ажэшкі ўсё наадварот. Прычым Амьель, паводле слоў Гідэ, — «балбатун», які ўнурваецца ў чарговы дзень менавіта у той момант, калі дае выхад свайму стану на паперы. Цяжка прыпісаць Ажэшцы комплекс Амьеля. Яе творчасць не абмежавалася адной кнігай, яе асоба была далёка не інтравертнай, далёкай ад адступлення, устрымання і нерашучасці. Здзіўляе аднак падабенства матываў з'яўлення абодвух тэкстах. Амьель з яго разважаннімі на тэму Бога, веры, этыкі, абавязку і міласэрнасці, з дабрынёю сэрца, пакорай, схільнасцю да самааналізу і цікавасцю да свету меў мажлівасць быць адным з найлепшых узораў чалавечнасці для пазнейшай творчасці Ажэшкі.

Можна з рызыкай сцвярджаць, што першы год дзённікавых запісаў мае тэрапеўтычны характар. Потым гэта робіцца звычайкай (фізіялагічнае дзеянне — азначэнне Беатрысы Дзідзьер), якая з часам слабее. Тэрапія — абарона ад дэпрэсіі і смутку. Першы запіс датаваны 9 (21) студзеня 1898 года. Мінула

год і два месяцы пасля смерці Станіслава Нагорскага, другога мужа пісьменніцы. Ажэшка даўно ўжо вярнулася да звычайных заняткаў пасля паўзы ў некалькі месяцаў у выніку экзістэнцыйнага шоку, які выклікае страта самага блізкага чалавека. Аднак у яе жыццё ўвайшло новае неспадзяванае пачуццё. Эдмунд Янкоўскі прысвяціў гэтай гісторыі цэлы раздзел у біяграфіі пісьменніцы. Тут паспрабуем толькі дапоўніць «Страфу верша». Францішак Гадлеўскі, брат гарадзенскіх сябровак Ажэшкі, Мар’і Гадлеўскай і Паўліны Бакшчанінавай, наведаў яе яшчэ перад смерцю Станіслава Нагорскага. Малады, прыгожы афіцэр 101-га пермскага пяхотнага палка, які стаяў у Гродне, ужо ў другой палове 1897 года стаў незаменнай асобай у доме пісьменніцы. Запаўняў эмацыйную пустку і ажыўляў атачэнне. Цяжка спекуляваць на тэму як нарадзілася каханне. У любым выпадку, яно існуе на той момант, калі Ажэшка пачынае весці дзённік. Было гэтае пачуццё цяжкім, бо аднабаковым. Ажэшцы 57 гадоў, Гадлеўскі на 25 гадоў маладзейшы. Сітуацыя таварыска-метрыкальная не прымалася грамадскай думкай. Пісьменніца не была ўпэўнена ў пачуццях Гадлеўскага. Ён бываў у яе амаль штодзённа ў ролі чытальніка і сябра. Замест адкрытага вызнання яна абрала форму сакрэтнага, шыфраванага запісу. Калі маеш вымаляваны кантэкст, лягчэй вызначыць функцыю гэтага шыфру. Гэта не казус аўтара дзённіка — канспіратара тыпу Самюэля Пепыся, які дзеля аднаго твора прыдумаў уласную форму сценаграфіі і выразна бавіўся другім жыццём на картках дзённіка. Ажэшка, якая знайшла спосаб сублімацыі невыказанага пачуцця, баіцца быць падгледжанай. Яна дапісвае словы толькі да паловы, таму Гадлеўскага шыфруе як *n. фр.*, потым больш таямніча: *X.* Нясмела вучыцца пісаць пра сябе, пазбаўляючы, аднак, дзеясловы канчаткаў, якія выяўляюць «я». Яе здзіўляе і турбуе, што пачуцці яе не служаць іншым і што іх немагчыма патлумачыць так, каб усім было зразумела.

Няпэўнасць у пачуццях Гадлеўскага пройдзе канчаткова ў ліпені 1898 года, калі пан Францішак выязджае прасіць рукі і сэрца Яніны Іжыцкай, сваёй будучай жонкі. Вынікам аднабаковага пачуцця і шматмесячнай пакуты праз невыказанае каханне з’яўляюцца тры запісы ў жніўні 1898 года. Першы выказвае здзіўленне няпэўнасцю экзістэнцыйнай сітуацыі чалавека:

18 [30 жніўня]

Як гэта дзіўна: людзі бачацца штодзённа, пішуць адно аднаму, клапоцяцца адзін пра аднаго, здаецца, што думваюць адзін пра аднаго, нечакана робіцца цішыня, нешта сарвалася... яны чужыя, не дзеляцца нічым,

адно пра аднаго нічога не ведаюць... Канец! Страфа замоўкла! У аднога пачынаецца новае жыццё, а другі падае ў абдымкі цішыні і цемры. Святло згасла, голас замоўк, кветка звяла, паэзія згарнула крылы і паляцела. Усё гэта: святло, голас, кветка і паэзія — існавала ў фантазіі. Рэальнасць была толькі простым сяброўствам і няпростым болям?

Другі — гэта горкі папрок ідыялізму і асабістай метрыцы:

19 [31] жніўня.

У сферы чалавечых пачуццяў толькі пачуццёвыя ўражанні не з'яўляюцца ілюзіяй. Дзе ілюзіі не граюць ролі, там звычайна няма нічога і толькі летуценным, захопленым галовам здавацца можа, што нешта ёсць. Прывязанасць, упэўненасць, сяброўства, клапатлівасць, удзячнасць, памяць пра дні перажытыя сумесна — ілюзія! Толькі пачуццёвая раскоша звязвае людзей на нейкі час!.. (Путрышкі)

Трэці фрагмент паходзіць з часткі сшытка, якая змяшчае афарызмы і думкі. Яна тлумачыць сэнс слова «самотнасць», якое шматразова паўтараецца ў «Днях». Яно азначае не толькі немагчымасць выказаць свае пачуцці, але перадусім жыццё без сям'і.

[...]

Пакута з прычыны смутна і трывіяльна скончанай гісторыі з Гадлеўскім выказана ў трох навелах, якія ўзніклі ў гэты перыяд: «Парцалянка» (1898), «Момант» (1898), «Загадка» (1899). Яны таксама паказваюць пэўны творчы механізм.

Прыведзеныя раней фрагменты з дзённіка Ажэшкі можна трактаваць згодна з дапушчэннямі генетычнай крытыкі, як так званы перадтэкст. Вывучаючы з'яўленне тэксту і працэс нараджэння сэнсу, мы адкрываем для сябе, што Ажэшка як бы заклала сэнс трох вышэй прыведзеных навел у сваіх дзённікавых нататках. Навелы паказалі на ўзроўні фразеялогіі і структурных элементаў зафіксаваныя ў дзённіку перажыванні. Гэта іх тэматычная праекцыя. У гэтым сэнсе дзённік і апавяданні з'яўляюцца адным тэкставым корпусам.

«Парцалянка» з'явілася цягам чатырох дзён кастрычніка 1898 года. Яе першаснай матрыцай, матэрыяльным увасабленнем рукапісу навелы з'яўляецца дзённікавы запіс ад 19 (31) жніўня, што датычыцца пачуццёвай раскошы як асноўнага злучальніка паміж людзьмі. Каля запісу *Пишу Парцалянку* з'яўляюцца рэфлексы, звязаныя з Гадлеўскім. Яго постаць апякуе твор. Геранія навелы — маладая кабета, якая не мае дзяцей і закінута мужам.

[...]

Праз некалькі дзён пасля заканчэння «Парцалянкі», 21 кастрычніка [2 лістапада] 1898 года, Ажэшка распачала пісаць наступную навелу, якая потым увайдзе ў зборнік «Імгненні». «Момант» з’явіўся менш чым за два тыдні, яшчэ жывыя на старонках дзённіка думкі пра Гадлеўскага. Няхай не падмане нас прысвячэнне на тытульнай старонцы навелы: Яну бр. Юндзілу... «Момант» — «паэмка ў прозе», як назвала яго аўтарка, мае тры перадтэкставыя кампазіцыйныя сістэмы: «Дні», рукапіс навелы і ліст да Леапольда Мейета ад 04.12.1898, у якім Ажэшка ўводзіць папраўкі да папярэдне перасланага да Варшавы апавядання.

Твор гэты дэманструе пакуты, выкліканыя пачуццём без адказу. Гераіня з’яўляецца спявачкай, а кожны спявак ёсць найчытэльніейшы сімвал мастацтва.

[...]

У той час, калі з’яўляецца дзённік, пісьменніца ўжо далёкая ад агнастыцызму, які прапагандавала яшчэ ў прыватных выказваннях першай паловы 1880-х. Яе вера ў Бога глыбокая. Але яна не ходзіць у касцёл і не прычашчаецца. У зменах яе стаўлення да гэтых дзеянняў немалую ролю сыграла смерць мужа. Такі кірунак думак падказвае нам біяграфія. Сама Ажэшка не зафіксавала хвіліны пакут, якія навучылі яе маліцца. У «Днях» пісьменніца ўжо можа карыстацца гэтай мовай. Яна ведае, што аднолькава важным з’яўляецца і тое, што робіцца вакол Бога, і тое, што пра Яго кажуць. Адклікаецца заўсёды ўласнай мовай, пазбягаючы гатовых формул. Малітоўныя апастрофы ў дзённіку сведчаць аб яе пакоры лёсу. Бог тут з’яўляецца асобай, якая альбо дае, альбо адбірае. Ажэшка дзякуе яму роўна як за дабро, так і за кепскія хвіліны (*Дзякуй Табе Божа, Пан, за ўсё, што баліць і за ўсё, што цешыць* — «Дні». 18 [21] лістапада 1903 года), цалкам паддаецца яго волі. Пасля малітвы яна адчувае палёгку.

Натуральная скарга, народжаная пакутай, выказваецца пытаннем «навошта?» і з’яўляецца ў «Днях» час ад часу. Адзін з такіх момантаў — запіс 29 кастрычніка [11 лістапада] 1903 года, калі абвастрылася хвароба сэрца пісьменніцы — стэнакардыя:

Ноч в[ельмі] кепская. Ці набліж[аецца] ўжо канец? Удз[ень] леп[ей], але слаба і боя[зь] ночы, пра як[ую] няма каму расказаць. Страш[ная] адзін[ота]! Думаю, што паміра[ючы], не буду мець к[аля] сяб[е] ніводн[ай]

іст[оты], якая сапраўд[ы] ках[ае] і кахан[ая]. Думаю, ці заслуж[ыла] такое?

Апроч малітваў, якія яна пісала сваімі словамі, знаходзім у запісах сшытка з «Днямі» парафразу верша Марыі Канапніцкай «*Магніфікат*», які дасканала выражае пакору перад пакутамі.

[...]

Словы, скіраваныя да Бога, маюць пераканаўчы характар не толькі для Творцы, але і для таго, хто моліцца. Ажэшка схіляе сябе да прыняцця лёсу, спрабуе перамагчы смутак і роспач, адшукаць унутраны спакой, які лічыць найбольшай каштоўнасцю. Малітвы пісьменніцы не маюць эскапічнага характару, не з’яўляюцца містычным зборам замкнёных сэнсаў. Яна не схіляецца да адзінства з Богам таму, што не можа яго знайсці з бліжнім. Яна акружана людзьмі і жадае вяртаць ім сябе. Інструмент для гэтага — малітва, што ўладкоўвае ўнутраны свет чалавека. Ажэшка ў малітоўных закліках набліжаецца да Старога Завету або традыцый Рэнэсансу (чытанне псалмоў у перакладзе Яна Каханоўскага). Не ўжывае ні імя Хрыста, ні імя Марыі, не звяртаецца ні да аднаго з каталіцкіх святых. Адзіным прыведзеным імем застаецца Пан, Бог і Айцец. Звароты да Творцы, зафіксаваныя ў «Днях» заўсёды маюць форму вялікіх скарачэнняў (часам гэта толькі першыя літары слоў), як быццам бы аўтарка лічыла такую форму слова вельмі інтымнай. Паненкі, якія жылі ў Ажэшкі, ніколі не бачылі пісьменніцу за малітвай. Рабіла яна гэта асцярожна. Замест малітоўнага дзеяння з’яўляецца запіс у дзённічку. Патрэба ў публічным выказванні малітвы і разумення яе агульнага значэння саспелі ў Ажэшцы пазней. У цыкле «З думак вечаровых» сярод паэтычных разважанняў пра апошнія справы мы знаходзім псалм-літанию «Злітуйся над намі».

Нам вядома, што адным з любімых чытанняў, якім заўсёды карысталася пісьменніца ў другой палове 1890-х, быў зборнік медытацый «Пра наследаванне Хрысту». Гэтая кніга, пэўна, дапамагла Ажэшцы ў прыняцці пакоры ў стаўленні да жыцця. Справа рук Томаша а Кэмпіса адбілася на рамане «Анастасія», які аўтарка напісала за некалькі тыдняў увосень 1900 года. Гэты твор з’явіўся ў перапынку паміж чарговымі часткамі «Ad astra». [...]

Пасля 1896 года ў Ажэшкі адбываецца зрух у разуменні сутнасці жыцця: праца перастае быць радасным абавязкам і пачынае замяняць тое, чаго больш за ўсё ў жыцці не хапае, — блізкасць і каханне. Можа, таму ў

«Днях» мы знойдзем яшчэ і страх немагчымасці творчай рэалізацыі. У польскай культуры нормаю з’яўляецца пазіцыя боскага памазаніка. Не да думкі тут пра фазавую або перыядычную крэатыўнасць, пра якую мы ведаем з біяграфій знакамітых пісьменнікаў. У лексіцы Ажэшкі творчасць называецца працай, але разумее яна такую працу як службовую. Гэтае адчуванне місіі не дае сысці з вяршыняў, выклікае расчараванне, калі не атрымліваецца пісаць. У «Днях» шмат запісаў з’яўляецца чаканнем таго, што павінна здарыцца, але не перажываннем таго, што ўжо здарылася. Гэта азначае трагічнае ўсведамленне таго, што нават наш талент не ў нашых руках. Дзённічак адлюстроўвае пачатак, працяг і канец амаль усіх твораў, якія з’явіліся ў 1898—1904 гадах. Цікава аднак, што Ажэшка не піша пра тэмы сваіх твораў, а піша пра фізічныя механізмы іх напісання: *Грудзі баляць ад пісання, Пішу шмат, Не магу пісаць, Пісала з цяжкасцю, Пішу [...] з мукаю, бо катар мучыць, але пішу, Перакладаю шмат. [...] За 13 дзён сто старонак*. Такая стрыманасць не павінна нас здзіўляць. Лісты пацвярджаюць той факт, што Ажэшка ніколі шмат не распавядала пра свае творы. У інтымных запісках яна не адступаецца ад гэтай звычкі.

Ці можна назваць «Дні» адкрыццём прыватнага жыцця на яго схіле? У Гродна, малым, хоць і губернскім, горадзе, дзе асяроддзе польскай інтылігенцыі было невялікім, у дадатак задушаным прыбываючымі сем’ямі расійскіх чыноўнікаў, прыватнае жыццё мела іншыя памеры. Яно было заўсёды публічным, бачным, выстаўленым для ацэнкі іншым. Паняцце прыватнасці, інтымнасці ў сучасным разуменні для Ажэшкі не было знаёмым. Місія кансалідацыі польскага асяроддзя не была рамантычнай роляй, а звычайнай рэакцыяй на рэчаіснасць. Аднак надыходзілі ў жыцці імгненні, калі патрабавалася адзінота. Уласна пра тое, як пісьменніца адчувала яе цяжар і яе адсутнасць, расказвае дзённічак.

Цяжка ўявіць, напрыклад, як Ажэшка знаходзіла час на творчасць. Амаль пад кожнай датай ёсць карацейшы або даўжэйшы спіс гасцей, якія прыходзілі ў той дзень. Некаторых трэба было адведаць у адказ. Госці, якія прыезджалі ў Гродна, часам выступалі ў доме пісьменніцы з неафіцыйнымі лекцыямі, на якіх прысутнічала дзесяць і больш слухачоў. Сама Ажэшка выкладала літаратуру і гісторыю Польшчы для маладых паненак, вучыла сваіх пансіянерак, удзельнічала ў чытанні навін, якое адбывалася штовечар у салоне для хатняга кола. Сама яна часта ўголос чытала свае толькі-толькі завершаныя творы. Апека над дзецьмі гарадзенскай беднаты патрабавала

фінансавых намаганняў. Ажэшка з Марыяй Абрэмбскай, сваімі паннамі і колам сяброў арганізавалі латарэі і квэсты. Некалькі гадзін штодзённа адбіралі адказы на лісты. Пасля прачытання 2000 захаваных лістоў да пісьменніцы з перыяду, які ахоплівае дзённік, цяжка не здзіўляцца. Справы, якімі займалася Ажэшка, перавышалі магчымасці вялікай установы. Аднак яна неяк з імі спраўлялася. Людзі, што жылі з пісьменніцай, цалкам бралі на сябе працу па доме. Гаспадыня, кухарка, пакаёўка, лакей, вартаўнік, фурман — гэта асобы, якія працавалі ў «шэрым дамку». Акрамя іх пастаянны занятак у адкрытай для публікі прыватнай бібліятэцы і чыльнай зале знайшлі сабе выхаванкі пісьменніцы. У доме Ажэшкі дзейнічала тайная школа для дзяцей гарадзенскай беднаты, што таксама падтрымлівалася іх сіламі. Пісьменніца апекавалася і спачувала. Усталявала ў доме пастаянны распарадак дня, які павінен быў забяспечыць трошкі ізаляцыі, для яе абавязковай. Гэты распарадак заняткаў мы ведаем дзякуючы ўспамінам Марыі Гедройц з Выганоўскіх, вучаніцы Ажэшкі, якая жыла ў яе ў 1901—1903 гадах. Ажэшка ўставала а 8 гадзіне раніцы, сняданак спажывала ў ложку. Ва ўважлівым туалете найбольш часу займала часанне і ўкладка валасоў, чым займалася сакратарка і чытальніца, якая спала ў гардэробнай, Зося Гашкоўская. Яшчэ яна ўголас чытала пісьменніцы гадзіну перад сном і сядзела побач падчас цяжкіх начэй, калі ў Ажэшкі былі праблемы з сэрцам. Калі не прыязджалі госці, час паміж сняданкам і абедам пісьменніца праводзіла ў сваім кабінэце, разбіраючы карэспандэнцыю або займаючыся творчасцю. Яна не любіла, калі ёй перашкаджалі. Абедала заўсёды ў хатнім коле, часта бывалі на абедзе і госці. Пасляабедзенны адпачынак служыў для агляду новай прэсы. Потым надыходзіў час прагулкі ў кампаніі Марыі Абрэмбскай або паездкі з Зосяй Гашкоўскай. Да 1900 года, калі яшчэ дазваляла здароўе, Ажэшка некалькі разоў на тыдзень праводзіла рэгулярныя курсы па літаратуры і гісторыі Польшчы для абраных ёю маладых паненак. Пасля 1900 года яна вучыла толькі хатнікаў. Пад вечар, каля 18:00, прымала візіцёраў. Любіла сяброў, і яе заўсёды радавалі госці. Іх колькасць павялічвалася да таго часу, пакуль Ажэшка не абмежавала свае выходы з дому ў сувязі з хваробай сэрца. Рэдкія вечары без візіцёраў яна прысвячала сваім хатнікам. Сумесная вячэра каля 20:00 не была канцом дня. Вечар прызначаўся для размоў. Калі Ажэшка пісала, то замыкалася ў кабінэце і гадзіннік пераставаў для яе існаваць. Яна праводзіла за пісьмовым сталом нават доўгія начныя гадзіны. Тады яна адыходзіла ад свайго звычайнага распарадку і знікала з вачэй хатніх.

Больш згадаць трэба пра асобу, імя якой вельмі часта з'яўляецца ў «Днях». Гэта Марыя Абрэмбская з Сямашкаў (1853—1916), самая верная сяброўка Ажэшкі. Письменніца ўзяла яе на працу як чытальніцу ў 1870-х, калі сама пачала мець клопаты з вачыма. Сямашкава стала даверанай сакратаркай, потым роднаснай душой і неадступнай сяброўкай. Патрэба знаходзіцца побач з Марыяй здзіўляла Ажэшку (гэта ілюструюць неапублікаваныя лісты да Абрэмбскай і яе мужа, Максіміліяна). Абрэмбскія замянялі письменніцы сям'ю, якой яна не мела. Цяжка казаць пра Ажэшку ў Гродна, не згадваючы Марыю і Максіміліяна. Гедройц так апісвае Абрэмбскую:

Была яна асобай адукаванай, ведала некалькі замежных моў, была начытанай і спрабавала сябе ў літаратурнай сферы ў якасці перакладчыка. Нарадзілася ў 1853 годзе, была на 12 год маладзейшай за Ажэшку, аднак звярталіся адна да адной па імені, ужываючы пяшчотныя здрабненні. Ажэшка называла Абрэмбскую «Тытка», а Абрэмбская Ажэшку «Сюла» або «Сюлка». Ёй давяраліся ўсе журботы і радасці Ажэшкі, якая часта раілася з ёй нават у справах літаратурнай творчасці. Рэўнасць яе да пачуццёвых адносінаў Ажэшкі з іншымі людзьмі не раз была проста смешнай. Ажэшка пасля настолькі падверглася ўплыву Абрэмбскай, што пачала ставіцца да людзей праз прызму яе поглядаў. Таму вельмі часта людзі, прагнучы нешта атрымаць ад Ажэшкі, звярталіся з тым у першую чаргу да Абрэмбскай. [...]

Яна была вельмі катэгарычнай і часта нават Ажэшка ёй уступала. Яшчэ яна стварала атмасферу ў доме: калі мела сумны настрой, то ўвесь дом паглыбляўся ў гэты настрой, а Ажэшка, прыкрываючыся працай, дыпламатычна знікала ў сваім пакоі; калі настрой быў вясёлы — дом ажываў. Натуральна, яна не была дрэннай жанчынай, вылучалася вельмі станоўчым характарам, шчырай ветлівасцю і мела вельмі добрае сэрца, што, аднак, хавала і пакрывала шорсткасцю. [...]

Ажэшыцы Абрэмбская была вельмі аддана. Яна любіла яе і жыла яе жыццём. Зрэшты, і Ажэшка не магла без яе доўгі час абыходзіцца. Абрэмбская шмат у якіх дробязях жыцця проста дапаўняла Ажэшку.

Марыя Абрэмбская выконвала шмат функцый у жыцці письменніцы: дапамога ў педагагічнай дзейнасці ў Гродне, замена Ажэшкі на лекцыях, апека над сяброўкай падчас падарожжаў за мяжу, старшынства ў гарадзенскім прытулку, якім апекавалася письменніца, суправаджэнне падчас штодзённых прагулак і паездак на вакацыі, прыём і забаўленне гасцей у адсутнасць гаспадыні. Пасля смерці Нагорскага ўсімі грашовымі і

побытавымі справамі пісьменніцы ў Гродне займаўся Максіміліян Абрэмбскі. Гэтая цесная сувязь тлумачыць пастаянную прысутнасць Марыі і Максіміліяна на старонках «Дзён».

Каштоўнасць інтымнага дзённіка для прасочвання дынамікі асобы непараўнальная з іншымі матэрыяламі. Вялі яго для асабістых патрэб і — згодна з назвай — з дня ў дзень, што дазваляла аўтару хутка рабіць баланс. Адною з асноўных рыс дзённіка з'яўляецца кампанент будучыні, настаўленні на ўдасканаленне сваёй асобы, што спецыяльна для аўтара дзённіка выконвае ролю псіхалагічнага прэса. Дзённік дапамагае ў пошуку дарогі жыцця, у самакантролі. Жанр гэты мае характар актыўнага, з'яўляецца нечым кшталту люстэрка, якое можна штодзённа чысціць.

Дзённік Элізы Ажэшкі, які яна вяла з перапынкамі цягам сямі гадоў, можна назваць інтымнай і адначасова практычнай формай. У цяжкія моманты ён выконваў тэрапеўтычную ролю, служыў каляндарыкам, які нагадваў пра лісты, на якія трэба адпісаць, пра сяброўскія абавязкі і іншае. «Дні» можна чытаць з поўным разуменнем і ў якасці суправаджэння карэспандэнцыі, якая дапаўняе дзённік і з'яўляецца, так бы мовіць, далейшым працягам яго аскетычных запісаў. Гэтыя дзве формы звязаны непарыўна. Рэдакцыя «Дзён» аб'яднала інтымную і эпістальярную часткі ў адно цэлае. Нататкі, якія з'яўляюцца каментарыем да дзённікавых запісаў, — гэта, збольшага, вытрымкі з лістоў, што падаецца самым разумным. Такі прыём дазволіў захаваць адзіны голас у тэксце: голас Ажэшкі, якая піша дзённік і лісты гэтага самага дня. У нататках яшчэ змешчана шмат фрагментаў з карэспандэнцыі да пісьменніцы. Усё ж такі яна сама запісвае ў дзённіку дзясяткі прозвішчаў сваіх эпістальярных партнёраў.

Напрыканцы кастрычніка 1904 года дзённік замаўкае назаўсёды. Дапусціць, што пісьменніца пачала рабіць запісы ў іншым сшытку, здаецца малаверагодным, бо ўжо ў нататках з 1904 года адчуваецца стомленасць гэтай формай. «Дні» не перапыняюцца драматычна, яны даходзяць да свайго завяршэння на дзіва натуральным чынам. Запісы становяцца з кожным разам усё больш лаканічнымі, аўтарка дзённіка кандэнсуе час паміж дзвюма аддаленымі датамі, што азначае адсутнасць запісаў за адзін або два тыдні. Што стала прычынай адмаўлення ад дзённіка? Выразна ж бачна, што Ажэшка любіць расказаць пра сябе, а гэтую магчымасць ёй даюць лісты. Можа быць, усё ж такі ёй патрэбен слухач, якім з'яўляецца эпістальярны партнёр. Дзённік жа маўчыць. Аскетызм запісаў мог проста стаць аўтарку,

што прызвычайлася да доўгіх аповедаў. Тлумачэнне можа таксама знайсціся звонку. Восенню 1904 года ўзмацняецца хвароба сэрца, сардэчныя прыступы паўтараюцца, самаадчуванне Ажэшкі заўважна пагаршаецца. [...] *зерне блізкага працягла адчуваю ў грудзях* — піша яна Мейету ў кастрычніку 1904 года. Яна баіцца страціць сілы да працы, якая, як ацэньвае, з'яўляецца адзінай падтрымкай жыцця ў гэты час.

У красавіку 1904 года ўлады пераводзяць Максіміліяна Абрэмбскага ў Саратаў. Але Макс атрымлівае некалькі месяцаў адтэрміноўкі. Ён едзе на Волгу толькі напрыканцы жніўня. Ажэшка часта піша яму, а лісты змяшчаюць у сабе хроніку хатніх падзей. Натуральна, што яны пераймаюць функцыю дзённікавых запісаў. Час, калі змоўк дзённік, для пісьменніцы з'яўляецца перыядам абуджэння эмоцый, выкліканых надзеяй атрымаць нобелеўскую ўзнагароду. Канец 1904 года — гэта рэха расійска-японскай вайны, зімовыя месяцы 1905 года прыносяць рэвалюцыю, якую Ажэшка перажывае даволі глыбока.

Пад канец 1904 года скончыўся для пісьменніцы час, што спрыяў інтраспекцыі. Найістотнейшай сферай пазнання і пранікнення робіцца навакольная рэчаіснасць.

Івона Вішнеўская

Пераклад з польскай Анастасіі Салдаценка і Яны Мурашка
Крыніца арыгінала: Eliza Orzeszkowa. Dnie. Warszawa, 2001

Рэдакцыя часопіса «Маладосць» выказвае сардэчную падзяку за прысланую кнігу Бяла-Падляскай гарадской публічнай бібліятэцы і асабіста Гжэгажу Міхалоўскаму, а таксама Універсітэцкай бібліятэцы ў Варшаве.